

КОСОВСЬКЕ ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ НА БАЛКАНАХ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Орлик Вікторія Володимирівна,

кандидат історичних наук

ORCID: 0000-0003-4250-5560

У статті розглянуто основні тенденції внутрішньополітичної ситуації, що склалася в Сербії та частково визнаній Республіці Косово (РК), у контексті процесів довкола врегулювання проблеми статусу РК. Констатується поєднання низки проблем внутрішнього розвитку (відсутність політичного консенсусу еліт, слабкість економік, повільність упровадження реформ в системі управління, невирішені міжетнічні питання, високий рівень безробіття) із потужним тиском зовнішніх сил щодо необхідності остаточного врегулювання питання суверенітету і визнання Республіки Косово.

Проаналізовано актуальний стан двостороннього діалогу між Белградом і Приштиною щодо досягнення всеосяжної політичної угоди для нормалізації відносин; ключові чинники зовнішньополітичних впливів на сторони конфлікту. Означено основні тенденції розвитку ситуації, безпекові загрози, що несе в собі пролонгація Косовського врегулювання для Балканського регіону; аналізуються посередницькі зусилля ЄС, інтереси і впливи третіх сторін, перспективи остаточного врегулювання. Євроінтеграція залишається єдиним стратегічним вектором розвитку для країн Балканського регіону, у т. ч. Сербії та Косова. Визнання Республіки Косово є запорукою і головною передумовою успішності євроінтеграційного курсу Белграда. У випадку, якщо процес інтеграції держав регіону з ЄС буде заморожений, високою є імовірність відновлення та посилення регіональних конфліктів. Нинішня криза на Балканах гостро позначила необхідність політичного рішення Косовського врегулювання та поставила під сумнів здатність Євросоюзу одноосібно виступити ефективним посередником.

Представлена сторонами ідея етнотериторіального обміну як частина плану нормалізації відносин між Сербією та Косовом містить у собі серйозну небезпеку, оскільки зміни кордонів за етнічними ознаками з високою імовірністю призведуть до відновлення етнічного протистояння, а беручи до уваги цілу низку взаємних територіальних претензій серед держав Балканського регіону, можуть спровокувати ланцюгову реакцію.

Ключові слова: Сербія, Балканський регіон, Косово, регіональний конфлікт, міжнародне посередництво, етнотериторіальний обмін.

Orlyk Viktoriia

THE KOSOVO ISSUE IN THE CONTEXT OF THE SECURITY SITUATION ON THE BALKANS: CHALLENGES FOR UKRAINE

The article deals with the main tendencies of the domestic political situation in Serbia and Kosovo, a partially recognized state, in the context of the complex process of post-conflict resolution. A number of problems of the internal development (lack of political elites consensus, weakness of economies, slow implementation of reforms in the governance, unresolved inter-ethnic issues etc.) combined with a tight pressure of leading foreign forces are assessed.

The current state of bilateral dialogue between Belgrade and Pristina concerning the achievement of a comprehensive political agreement for the normalization of relations and the key factors of foreign influences on the both sides are analyzed. The main tendencies, the security threats of non-resolving Kosovo precedent for the Balkan region are determined; the mediation efforts of the EU, interests and influences of third parties, prospects for a final agreement are considered.

European integration remains the one strategic vector for all Balkan countries, including Serbia and Kosovo. Recognition of the Republic of Kosovo is a guarantee, a crucial point and an essential precondition for the success of this strategy for both countries. At the same time, if the European integration of Balkan states is frozen, the probability of the restoration and strengthening of regional conflicts will increase. Therefore, the effects of these changes will have a direct impact on European stability and security, and certainly have an impact on the international context.

The idea of ethnic-territorial exchange as part of the plan for the normalization of relations between Serbia and Kosovo, presented by the parties, poses a serious danger, since changes of borders on the ethnic grounds with high probability will lead to the resumption of ethnic confrontations. Taking into account a number of the mutual territorial claims among the Balkan states it can provoke a chain reaction.

Keywords: Serbia, the Balkan region, Kosovo, regional conflict, international mediation, Ethnic-territorial exchange.

Постановка проблеми. З огляду на цілий комплекс культурно-історичних, політичних та соціально-економічних причин Балканський регіон залишається особливо чутливою зоною європейської та світової безпекової політики. Підвищена конфліктогенність регіону, унікальність безпекової ситуації, позначена терміном «балканізація», у поєднанні з визначальним значенням зовнішніх впливів на розвиток Балканських країн роблять цей регіон потенційною зоною зіткнення інтересів провідних світових сил сучасності, причому не тільки держав, а й наднаціональних структур.

Поєднання низки проблем внутрішнього розвитку з потужним тиском зовнішніх сил та глобальними проблемами (незаконна міграція, наркотрафік, торгівля зброєю тощо) створюють в регіоні потенційно вибухонебезпечну ситуацію. І якщо частина балканських країн хоча би формально «захищена» від зовнішніх загроз членством у ЄС та НАТО, деякі республіки колишньої Югославії перебувають у доволі непевній ситуації, зважаючи на очевидну кризу системи міжнародних безпекових договорів і гарантій. Нині попри наявність цілої низки внутрішньополітичних проблем основною перешкодою на євроінтеграційному шляху Сербії залишається питання невизнання Косова.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками: це важливість стабільного та без-

печного розвитку Балканського регіону для розвитку партнерських відносин України з державами регіону; необхідність розбудови прагматичних конструктивних відносин із Сербією, що позиціонує себе як лідера регіону, одночасно беручи до уваги потужний вплив РФ на сербську владу і традиційну популярність проросійських настроїв у сербському суспільстві; необхідність оновлення офіційної позиції України щодо питання визнання (невизнання) Косова з огляду на зрушення в позиціях сторін конфлікту, очевидні зміни в підходах провідних зовнішніх партнерів, нові тенденції у європейському безпековому середовищі тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У лютому 2018 р. Європейська Комісія прийняла Стратегію «Надійна перспектива розширення ЄС та його посилення взаємодія із Західними Балканами» [1] (до регіону віднесено Албанію, Боснію і Герцеговину, Республіку Косово, Македонію, Сербію, Чорногорію), тим самим підтверджуючи та підкреслюючи бачення саме європейського майбутнього для країн регіону. Цей новий стратегічний документ ЄС свідчить про розуміння важливості регіону Західних Балкан для сталого та успішного розвитку Євросоюзу в цілому.

З появою цього стратегічного документа відновилися експертні дискусії щодо безальтернативності європейського майбутнього для

держав регіону, що зумовило проведення досліджень про вплив зовнішніх сил, які в різний спосіб намагаються відновити і посилити свій вплив в регіоні, пропонуючи альтернативну перспективу (М. Галеотті [2], Д. Бечев [3], В. Чернева [4], С. МакДоналд, М. Савич). Важливими для розуміння шляхів вирішення Косовського питання є експертні думки дипломатів, які безпосередньо залучені до процесів Косовського врегулювання (Р. Купер, А. Роан, Н. Дімітров). Активну дискусію проводять сербські експерти, котрі сповідують різні політичні погляди на перспективи розвитку Балканського регіону (С. Гаїч, В. Буїч, Б. Варга).

Широко представлені експертні дослідження російських балканістів (Є. Пономарьова, К. Ентіна, П. Кандель, М. Саморуков); підкреслену увагу російського експертного середовища до проблем Балканського регіону засвідчує низка праць Центру з вивчення сучасної балканської кризи при Інституті слов'янознавства РАН під проводом Є. Гуськової.

Вітчизняні дослідники (В. Яровий, М. Каменецький, Н. Іщенко, О. Павленко, Т. Левонюк) у своїх дослідженнях неодноразово висвітлювали різні аспекти розв'язання Косовської кризи в регіональному та загальноєвропейському безпекових контекстах.

Метою статті є аналіз впливу процесу міжнародного визнання Косова на безпекову ситуацію в Балканському регіоні та у Європі загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чергове загострення по лінії Белград – Приштина наприкінці травня 2019 р., аж до застосування косовського спецназу та розпорядження сербського президента Александра Вучича привести збройні сили Сербії в бойову готовність, вкотре продемонстрували примарність перспектив нормалізації відносин між частково визаним Косовом та Сербією. Необхідність всеохоплюючої нормалізації визнано ключовим чинником євроінтеграційного поступу Сербії, а отже, і наріжним каменем стабілізації всього Балканського регіону.

Політична ситуація в Сербії. З кінця 2018 р. в Белграді тривають народні виступи проти політики правлячої консервативної Сербської прогресивної партії та її лідера президента Вучича, відбуваються протести проти криміналізації суспільства, протестувальники висувають вимоги щодо розширення доступу представникам

політичної опозиції до загальнодержавних ЗМІ тощо. Одним із головних політичних питань є *оприлюднення чіткої позиції та плану щодо врегулювання питання Косова*, а отже, і подальшого зовнішньополітичного вектору розвитку країни.

На тлі чергового загострення в Косово президент Сербії А. Вучич 27 травня 2019 р. виступив перед парламентом із доповіддю, що була присвячена сербсько-косовським переговорам, які відбувалися протягом останніх шести років після укладання Брюссельської угоди за посередництва ЄС (2013 р.). Президент закликав сербський народ визнати, що Косово втрачене для Сербії, а єдиним виходом залишається шлях мирного врегулювання, переговори та досягнення компромісу [5].

Сербські опозиційні сили критично сприйняли президентську доповідь. Зокрема, лідер радикального проросійського руху «Двері» Б. Обрадович заявив, що загострення в Косово стало наслідком домовленостей сербського президента зі своїм косовським колегою Хашимом Тачі, метою яких є визнання Сербією незалежності Косова, і висловив обурення з приводу невтручання сербської армії у події в Косово для захисту місцевих сербів [6].

Варто зазначити, що, незважаючи на високий рівень консолідації влади, у правлячій Сербської прогресивної партії А. Вучича спостерігаються об'єднавчі тенденції і в середовищі вкрай різномірної політичної опозиції.

Восени 2018 р. у відповідь на наростання внутрішньополітичних проблем сербська політична опозиція змогла об'єднатись у Союз за Сербію (SzS), до складу якого увійшли і прозахідні, і національно-патріотичні, проросійські сили. Через своїх представників об'єднання представлене в парламенті (приблизно 12 % – 30 депутатів) і має намір бойкотувати можливі позачергові вибори. Якщо порівняти зміст програми найсильнішого опозиційного Альянсу для Сербії з політикою, яку проводить правляча коаліція, то між ними майже не існує істотної різниці: це популістські гасла та вимоги з акцентом на збереженні Косова, необхідності вирішення сербського питання в усьому Балканському регіоні, антинатовською риторикою, з прихованими антизахідними і сильними русофільськими настроями. На відміну від урядових «прогресистів» Вучича, SzS у своїй програмі навіть не згадує про інтеграцію до Європейського Союзу.

Економічні аспекти. За оцінками міжнародних експертів, економічне зростання Сербії не можна назвати надто успішним: згідно із даними ЄБРР економічне зростання в 2018 р. становило 4,2 % проти 1,9 % – у 2017 р. А. Вучич і Сербська прогресивна партія перебувають при владі з 2012 р., і сукупне зростання ВВП за цей час становило менше ніж 13 % (у середньому менше 2 % у рік). Очікується, що зростання в перспективі наступних п'яти років становитиме 3,5–4 %, чого недостатньо для позицій регіонального лідера. Таке повільне зростання для економіки країни, де ВВП на душу населення становить лише 37 % від середнього по ЄС, означатиме перебування на економічній периферії Євросоюзу, особливо зважаючи на економічні успіхи сусідньої Румунії (30 % – із 2012 р., або 4,4 % у рік).

Експерти вказують на те, що невисокі темпи відновлення економіки Сербії припали на період глобального економічного зростання, а отже, фундаментальними причинами цього є глибокі структурні проблеми і дисбаланси сербської економіки, серед яких: зарегульованість середнього та малого бізнесу, непрозора та неефективна податкова система, призупинення процесів децентралізації, скорочення державних інвестицій, їх невисока ефективність внаслідок субсидування застарілих низькотехнологічних виробництв, відмова від реформування великих державних підприємств типу Telekom и EPS тощо [7].

Одночасно сербські урядовці стверджують, що економічні тенденції є виключно позитивними, неперервне зростання економіки триває з 2014 р., а безробіття – одну з основних проблем національної економіки – вдалося звести до 11,3 % (для порівняння: у 2012 р. рівень безробіття сягав майже 25 %). Крім того, істотно зменшився державний борг (до 50,2 % ВВП), тоді як у 2013 р. він становив 80 % ВВП, а в рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business Score 2019 Сербія посіла 48-ме місце, випередивши Чорногорію (50-те), Румунію (52-е), Хорватію (58-ме).

Євроінтеграція Сербії і питання визнання Косово. Єврокомісія 6 лютого 2018 р. представила нову Стратегію розширення та посилення взаємодії ЄС із Західними Балканами (йшлося про Албанію, Сербію, Чорногорію, Македонію, Боснію і Герцеговину (БіГ), Республіку Косово), що було розцінено як завершення мораторію на розширення Євросоюзу. Важливим чинником є фіксація часового орієнтиру – 2025 р.

для Чорногорії та Сербії, проте це не означатиме їх гарантованого вступу до ЄС без виконання низки зобов'язань, насамперед пов'язаних із врегулюванням територіальних суперечок і питань кордонів.

За словами Єврокомісара з питань політики суспільства і розширення ЄС Йоханесса Хана, Євросоюз не збирається імпортувати двосторонні суперечки. Сербія повинна підписати і застосувати юридично зобов'язуючу угоду з Косовом. *Визнання Республіки Косово є запорукою і головною передумовою успішності євроінтеграційного курсу Сербії.* Через те, що це питання є досить чутливим для внутрішньополітичної ситуації, очевидно, що досягнення компромісу визначатиме подальшу політичну долю президента А. Вучича.

З точки зору політичного прагматизму, остаточне вирішення Косовського питання має низку раціональних аргументів. Так, зрозуміло, що збереження сербського суверенітету над Косовом залишається суто номінальним, повернення територій, які де-факто існують самостійно з 1999 р., є нездійсненним, а враховуючи демографічні зміни, економічні й політичні проблеми краю, – неможливим.

Протягом 2018 р. президент А. Вучич зробив низку заяв, які були сприйняті як готовність остаточно розв'язати питання Косова. Це викликало потужний опір всередині країни: т. зв. «внутрішній діалог», ініційований всередині країни президентом, засвідчив неготовність сербських еліт до прийняття кардинального рішення. Як наслідок, на порядок денний знову винесене питання референдуму. А. Вучич, який донедавна відкидав ідею плебісциту, заявив, що «не ховатиметься від громадян», і підтвердив, що референдум є одним зі шляхів внесення змін до конституції країни.

Опозиція ще з 2012 р. вимагає проведення референдуму, і з того часу кількість прибічників євроінтеграції залишається практично незмінною – близько 50 %. Натомість, коли йдеться про необхідність у зв'язку з цим «відмовитися від Косова», готовність до такого кроку висловлює лише 20 % громадян.

У жовтні 2017 р. сербські ЗМІ із посиланням на дипломатичні джерела повідомили про ще один варіант вирішення проблеми Косова – виключення із конституції Сербії згадки про те, що «Косово входить до складу Сербії на правах автономії», та на цій підставі підписання дво-

сторонньої угоди. На думку експертів, таке рішення може бути прирівняне до фактичного визнання незалежності краю. Проте цей шлях також передбачає проведення референдуму, результатом якого вочевидь буде негативним.

Одним із найавторитетніших інститутів, який категорично відкидає будь-які натяки на можливість визнання Косова, залишається Сербська православна церква, заперечуючи плани розподілу, обміну територіями або розмежування.

Етнотериторіальний обмін. Нині вихідні позиції сторін містять принципову суперечність: Белград заявляє про готовність шукати компроміс, не визнаючи незалежність Косова, а Приштина – про неможливості будь-якого компромісу до визнання незалежності. В таких умовах появу ідеї етнотериторіального обміну як основи майбутнього компромісу між Сербією та Косовом доцільно розглядати як тактичний крок, що продемонструє населенню країн та зовнішнім партнерам можливості й межі для досягнення реальних домовленостей

Президенти А. Вучич і Х. Тачі під час Європейського форуму в Австрії 25 серпня 2018 р. зробили заяву про готовність укласти угоду про корегування кордону між Сербією та Косовом в рамках остаточного врегулювання статусу Косова, закликавши ЄС виступити посередником. Конкретні деталі етнотериторіального обміну не були озвучені. Проте, виходячи з коментарів зацікавлених сторін, експертних оцінок та інформації у ЗМІ, можна говорити про існування кількох варіантів угоди, які в цілому зводяться до приєднання до Сербії територій чотирьох муніципалітетів Північного Косова з етнічною більшістю сербів в обмін на південні райони (Прешево, Буяновац, Медведжі), населені переважно етнічними албанцями. Однак через невизначеності основного питання щодо обміну територіями відсутні деталі і щодо інших аспектів імовірної угоди: конкретні території, що підпадатимуть під обмін; права і статус етнічних сербів, що залишаться на території Косова; гарантії приватної власності; статус, діяльність і власність Сербської православної церкви тощо [4].

Сербська політична опозиція налаштована категорично проти варіанта обміну, вбачаючи у цьому зраду національних інтересів, проте на сьогодні її позиції занадто слабкі. Громадянське суспільство також розколоте, ліберально налаштована частина вбачає у такому сценарії можливість для розблокування євроінтеграційного

поступу, скептики передбачають наростання негативних тенденцій і появу інших прецедентів «корегування кордонів» у всьому Балканському регіоні.

Республіка Косово. За десятиріччя з моменту самопроголошення Республіки Косово її визнали більше 100 держав – членів ООН (106 – за сербськими даними, 114 – за косовськими), 23 країни – учасниці ЄС, колишні члени СФРЮ (крім Сербії та Боснії і Герцеговини – через позицію Республіки Сербської). Не визнали незалежність Косова близько 60 країн світу (у т. ч. Україна, Азербайджан, Білорусь, Бразилія, Молдова, Ізраїль, Індія, Казахстан, КНР, РФ); 5 країн – членів ЄС: Греція, Кіпр, Словаччина, Румунія та Іспанія.

Варто зазначити, що сербська дипломатія, за підтримки Москви, активно проводить кампанію з відкликання голосів за визнання Косова серед малих держав – учасниць ООН, завдяки чому наприкінці 2018 р. цей крок здійснили 12 держав: Гренада, Домініка, Суринам, Ліберія, Сан-Томе і Принсіпі, Гвінея-Бісау, Бурунді, Папуа – Нова Гвінея, Лесото, Соломонові острови, Коморські острови, Мадагаскар. Цей процес доцільно розглядати в контексті протидії намаганням Приштини добитися прийняття Косова в ООН, для чого необхідна підтримка 2/3 голосів держав – членів ООН (тобто 129 зі 193), а також схвалення Радбезу ООН.

Крім проблем із міжнародним визнанням, Косово стикається із серйозними соціально-економічними труднощами, породженими в основному наслідками глибоких структурних проблем в економіці та соціокультурному розвитку.

Населення Косова становить 1,8 млн осіб, з них 90 % – етнічні албанці. Населення Косова – наймолодше у Європі (70 % – молодші 35 років). Значну проблему (до 30 %) становить безробіття, особливо серед молоді, через це майже 40 % молодих людей висловлюють готовність залишити країну. Більшість ресурсів, необхідних для економічного розвитку Косова, нині надходять ззовні. Існуюча ресурсна база, у т. ч. природні ресурси, людський капітал, промислові об'єкти, потребує значних інвестицій, які можливі лише за умов нормалізації відносин із сусідніми державами та міжнародними партнерами. Основними джерелами надходження коштів є міжнародна донорська допомога (найбільшим фінансовим донором виступає ЄС, обсяг допомоги якого в 2020 р. становитиме

близько 1,5 млрд євро), а також перекази з-за кордону приватних осіб (за неофіційними даними, діаспора косоварів у Швейцарії надсилає до Косова до 15 % ВВП республіки) [8].

Загалом прямі іноземні інвестиції за 2017 р. становили 281,3 млн євро (найбільші інвестори – Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Німеччина, Албанія). Економічне зростання у 4,2 % упродовж 2018 р. досягнуто в основному за рахунок внутрішнього споживання, зростання обсягів фінансових послуг для обслуговування грошових трансферів, використання євро як національної валюти [9].

Вагомим чинником для залучення прямих іноземних інвестицій може стати високий сировинний потенціал косовської економіки. За оцінками спеціалістів, надра Косова містять значні поклади свинцевих, олов'яних і цинкових руд, хрому, нікелю, кобальтів, а також міді, срібла, золота, платини і рідкісних мінералів. Розвідані багаті поклади вугілля лігніту та кам'яного вугілля можуть стати основою для відродження енергетичного сектору, який нині перебуває у кризовому стані. Проте дефіцит електрогенеруючих потужностей призводить до проблем у високоенергозатратних галузях, зокрема гірничозбагачувальній і металургійній промисловості.

Важливим кроком для економіки Косова стало введення в експлуатацію автомагістралі Приштина – Тирана – порт Дуррес, т. зв. «патріотичної траси», яка зв'язала Косово з адриатичними портами Албанії та в подальшому може стати частиною Х Пан'європейського транспортного коридору між Зальцбургом і Тессалоніками. На початку 2019 р. уряди Косова та Албанії погодили відкриття митного пункту Косова в порту Дуррес. Примітно, що прем'єр-міністр Албанії Еді Рама назвав цю подію першим кроком на шляху до створення Митного союзу Приштини і Тирана та інтеграції кордонів відповідно до Шенгенської моделі. Крім того, албанський прем'єр-міністр зазначив, що Албанія має намір мати подібні митні системи і з іншими країнами регіону, зокрема з Македонією та Чорногорією.

Значною проблемою, що гальмує розвиток Косова, залишається *коруптованість влади*. За даними Transparency International, Косово посіло 85-те місце за рівнем корупції (2017) та 93-тє – за рівнем сприйняття корупції (2018). У квітні 2018 р. звинувачення у хабарництві та зловживаннях були висунуті 11 членам правлячої коа-

ліції, що лише поглибило існуючі суперечності між косовськими посадовцями.

Внаслідок урядової кризи у вересні 2017 р. президент Республіки Косово Хашим Тачі (лідер Демократичної партії Косова, один із лідерів Армії звільнення Косова, фігурант численних розслідувань щодо воєнних злочинів під час збройного протистояння) призначив прем'єр-міністром Косова Рамуша Харадіная, очільника «Альянсу за майбутнє Косова», колишнього польового командира, раніше – главу уряду області Косово у складі Сербії.

Нині конфлікт між двома гілками влади наростає, загрожуючи перетворитися на повноцінну урядову кризу. Суперечності щодо можливого перегляду кордону між Косовом і Сербією залишаються наріжним каменем: якщо президент Х. Тачі неодноразово підкреслював, що готовий обговорювати питання з Белградом, то прем'єр Р. Харадіная називає імовірні домовленості «недопустимим марнотратством» для Приштини.

Виступаючи 5 лютого 2019 р. під час дебатів у Раді з міжнародних справ у Вашингтоні, Х. Тачі заявив, що Косово готове віддати частину своєї території Сербії як плату за остаточну угоду: «Якщо невелика корекція кордону – це ціна остаточної мирної угоди, то це має бути прийнятним» [10]. Одночасно президент Косова підкреслив, що низка територій та об'єктів є стратегічно важливими, а тому про їх передачу не йдеться. Серед них першорядними є водосховище Газиводе з електростанцією, місто Косовська Мітровиця (вважається неофіційною столицею косовських сербів; у місті, розділеному на дві частини – сербську і албанську, постійно відбуваються міжетнічні зіткнення, політичні провокації та протестні виступи) і розташований поруч промисловий гірничозбагачувальний комплекс «Трепча». Очевидно, що кожен із зазначених об'єктів становитиме окрему проблему під час майбутніх переговорів про територіальний трансфер, якщо ця ідея дійде до стадії практичного втілення.

Президент Х. Тачі аргументує свою позицію тим, що відмова від ідеї територіального обміну породить необхідність створення сербської автономії в рамках Косова, аналогічної Республіці Сербській у Боснії і Герцеговині. Натомість прихильники глави уряду Р. Харадіная вважають, що визнання Косова не може бути предметом компромісу, а є доконаним фактом; діалог щодо нормалізації відносин можливий

лише виходячи з того, що це діалог двох суверенних держав.

Саме уряд Р. Харадіная є ініціатором кількох радикальних кроків, які примусили говорити про новий виток ескалації на Балканах та поставили під сумнів імовірність досягнення компромісу в короткостроковій перспективі. Так, 13 вересня 2018 р. уряд Р. Харадіная прийняв проекти законів про *Сили безпеки Косова, Службу безпеки і Міністерство оборони*, причому президент Х. Тачі заявив, що не знав про цю ініціативу уряду, підкресливши, що подібні дії мають бути відкритими та узгодженими з НАТО. А 14 грудня цього ж року парламент Косова схвалив закони, всупереч протестам Сербії. Голосування щодо перетворення сил надзвичайного реагування на професійну армію було майже одностайним, проте його бойкотували представники сербської меншини.

Ще більш провокативними були рішення щодо *введення 100 % мита на всі товари, імпортовані до Косова із Сербії та Боснії і Герцеговини*, та вимога маркувати товари «офіційним і конституційним лейблом Республіки Косова», що є неприйнятним для сербської сторони з огляду на офіційне невизнання незалежності Косова. На початку листопада уряд Косова вже оголосив про підйом тарифів на товари із Сербії та Боснії на 10 % у відповідь на чергову невдалу спробу Косова приєднатися до Інтерполу, чому активно протидіяла Сербія.

Позиції третіх сторін. Незважаючи на доволі потужний опір всередині Сербії та Косова, часткову втрату політичної підтримки з боку населення, лідери обох країн намагаються залучити до дискусії про остаточне вирішення Косовського питання впливових зовнішніх гравців, розраховуючи на активізацію та прискорення переговорного процесу.

Показовою є *зміна позиції США*, які довгий час виступали проти будь-яких змін кордонів за етнічною ознакою у колишній Югославії. Проте в серпні 2018 р. радник президента США Джон Болтон публічно заявив, що нинішня *адміністрація підтримує будь-яке рішення, узгоджене косовським і сербським урядами, включно із змінами кордонів*. Інтенсивність перемовин косовських урядовців з американськими високорядовцями наприкінці 2018 р. свідчить про проведення активних консультацій. Про успішність такого підходу свідчать і заяви президента Х. Тачі, зокрема про те, що остаточна угода між Приштиною і Белградом має бути підписана

у присутності президента США Дональда Трампа (прес-конференція 27 грудня 2018 р.) та що влада Косова не підтримує рішення, яке би було неприйнятним для США, оскільки вважає американську підтримку життєво важливою (4 лютого 2019 р.).

У свою чергу, в грудні 2018 р. президент Д. Трамп направив листи президентам Х. Тачі та А. Вучичу із запрошеннями відвідати Білий дім та висловив готовність сприяти досягненню «такої угоди, яка б враховувала інтереси і Косова, і Сербії». Косовська сторона вже заявила, що розраховує на початок нового етапу перемовин із Белградом, очікуючи на активне включення США у процес консультацій.

Примітною стала поміркована реакція США щодо офіційної інституціалізації косовської армії та сил безпеки: посол США в Приштині Ф. Коснет заявив, що «природно, що Косово як суверенна, незалежна країна матиме можливість самооборони» [11].

Зміна позиції Вашингтона щодо врегулювання питання Косова цілком відповідає логіці зовнішньополітичного курсу адміністрації президента Д. Трампа *щодо пріоритетності національних інтересів над абстрактними принципами*, підкреслюючи прагматизм американської зовнішньої політики. Після успішного завершення надзвичайно складного етапу євроатлантичної інтеграції Македонії (досягнення угоди з Грецією, офіційне перейменування, запрошення вступу до НАТО) цілком імовірною виглядає активізація зусиль американської дипломатії у вирішенні питання визнання Косова як наступного кроку у євроатлантичному поступі всього Балканського регіону.

У нинішній ситуації Вашингтон не підтримує лише одну зі сторін, підкреслюючи рівність інтересів і необхідність дотримання балансу. Показовою в цьому контексті є реакція США на запровадження косовським урядом 100 % мита на сербські товари. Посольство США у Приштині 25 січня 2019 р. опублікувало заяву із закликом скасувати мита: «Ми застерігаємо від припущення, що Косово чи будь-який інший друг Сполучених Штатів може вдатися до дій, що суперечать нашим стратегічним інтересам, без наслідків для наших двосторонніх відносин» [12].

Офіційна позиція Росії щодо визнання Косова залишається незмінною — Москва не визнає проголошену незалежність Республіки Косово і

розглядає її територію як складову Сербії, посилаючись на резолюцію РБ ООН № 1244 1999 року. Косовська проблема може бути врегульована лише політичним шляхом, на основі прямої взаємодії сторін та із врахуванням міжнародно-правових норм, зафіксованих зазначеною резолюцією № 1244. Діалог Белград – Приштина за участі ЄС розглядається як механізм стабілізації ситуації в регіоні.

Зважаючи на підписання угоди про нормалізацію відносин між Сербією та Косовом у квітні 2013 р., Москва дала зрозуміти, що підтримуватиме вибір Сербії, проте не просуватиме його і надалі виступатиме на захист її територіальної цілісності. Ідея про обмін територіями і розмежування як варіант Косовського врегулювання також не отримала схвалення Кремля, із зауваженням, що РФ і надалі підтримуватиме Белград у тій мірі, в якій Сербія сама готова захищати власні інтереси.

За неофіційними даними, на зустрічі з В. Путіним у жовтні 2018 р. А. Вучич не знайшов розуміння щодо варіанта визнання Косово через РБ ООН, коли за поданням КНР щодо членства Косова в ООН Росія не накладала б вето [13]. Одночасно в ситуації, якщо сербський уряд досягне домовленостей із Приштиною про умови визнання й розмежування, постане питання, чи залишатиметься Москва «більшим сербом, ніж самі серби» у відстоюванні інтересів балканського союзника, на що сподівається патріотично налаштована частина сербського населення, яка не готова до компромісу щодо Косовської проблеми.

Президент А. Вучич і досі залишається політиком, який має найбільшу підтримку в Сербії, проте, урахувавши наростання протестних настроїв всередині країни, йому потрібна підтримка впливового іноземного партнера, яким для Сербії є президент РФ (за даними Bloomberg, на кінець 2018 р. В. Путін – найшанованіший зарубіжний лідер серед сербів (58 % підтримки), голова КНР Сі Цзіньпін – 36 %, канцлер ФРН А. Меркель – 30 %, президент США Д. Трамп – 23 %). Саме в цьому контексті доцільно розглядати широко висвітлений у ЗМІ офіційний візит російського президента до Белграда, що відбувся 17 січня 2019 р.

Протягом 2018 р. у політичних і медійних колах кілька разів піднімалася теза про те, що *визнана незалежність Косова насправді відповідає інтересам РФ*, оскільки в міжнародному праві створено прецедент, коли населення окремої терито-

рії може оголосити про свою незалежність в односторонньому порядку, не добиваючись згоди керівництва держави або її населення в цілому. Саме на практику Косово посилалися Абхазія та Південна Осетія у серпні 2008 р. Більше того, в преамбулі т. зв. «кримської декларації про незалежність» від 11 березня 2014 р. також міститься посилання на Косовський прецедент.

Залучення РФ до перемовин про врегулювання Косовської проблеми, навіть на неофіційному рівні консультацій сторін, виводить її на опосередкований діалог із США, підтверджуючи авторитет як впливового глобального гравця. Тому цілком очікуваною є заява 17 січня 2019 р. президента А. Вучича про наміри узгоджувати з Москвою будь-яке можливе рішення щодо Косовського питання: «Без Росії, без сили Росії в Раді Безпеки ООН – повністю зрозуміло, що жодного рішення не буде. І до прийняття рішення, я безумовно, радитимусь з президентом Путіним».

Для РФ критично важливо залишити Сербію у сфері свого впливу, зважаючи на недавні тактичні програші на Балканах (наслідки невдалого перевороту в Чорногорії 2016 р. і її вступ до НАТО; перемога прозахідних сил у Македонії щодо перейменування країни та євроатлантичного прогресу).

У 2018 р. виповнюється 10 років з моменту укладання угоди про продаж більшої частини (56,15 %) сербської державної енергетичної компанії «Нафтова індустрія Сербії» (NIS) Газпрому. За даними Центру вивчення демократії (CSD), нині майже весь енергетичний сектор належить російським компаніям, 65 % природного газу і 70 % нафти Сербія отримує з РФ. Використовуючи різноманітні фінансові інструменти, Росії вдалося створити розгалужену мережу союзників і клієнтів у різних сферах суспільно-політичного життя: надається підтримка низці сербських політичних партій, громадських організацій та окремих політиків і лідерів думок; ведеться системна робота із місцевими ЗМІ, низка провідних російських медійних агентств має в Сербії свої представництва; час від часу відбуваються ефектні піар-події на кшталт безоплатної передачі Сербії російських військових літаків МіГ-29 особисто В. Путіним тощо.

Потужним важелем впливу Росії на владу і населення Сербії є *тісні зв'язки Москви із Сербською православною церквою (СПЦ)*, що має

високий рівень довіри в сербському суспільстві і відповідний політичний вплив. Доцільно зазначити, що нині Сербська патріархія переживає період серйозної турбулентності, пов'язаний із боротьбою за автокефальний статус одразу кількох суб'єктів – Македонської православної церкви, Чорногорської православної церкви, та появи нового, вочевидь політичного проекту зі створення *Косовської автокефальної церкви*. Успішна реалізація дозволила б перевести під окрему юрисдикцію важливі релігійні об'єкти СПЦ в Косово, що значно би спростило вступ Косова до ЮНЕСКО, нині заблокований через особливості політики організації щодо національної приналежності пам'яток історичної спадщини.

Заявляючи про підтримку євроінтеграції Сербії та не наполягаючи на однозначному виборі між РФ та ЄС, Москва активно просуває ідею приєднання Сербії до Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). З 2016 р. тривають переговори про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Сербією та ЄАЕС, яка б замінила вже існуючі ЗВТ Сербії з РФ, Білоруссю та Казахстаном. Російська сторона сподівається на підписання відповідної угоди вже до кінця 2019 р., що безумовно підніме питання поєднання участі в рамках інших торгових угод, у першу чергу з ЄС.

У ЄС вже зараз констатують наявність у сербської сторони проблем із виконанням правил і регламентів Євросоюзу, зокрема щодо адаптації положень Третього енергетичного пакета ЄС, недотримання російськими компаніями вимог євроспільноти на сербському ринку тощо. У політичній площині можна вважати демонстративним ігноруванням неприєднання Сербії до жодної з критичних заяв і рішень ЄС щодо політики РФ, зокрема відносно введення санкцій.

Про зростання російського впливу йшлося у докладному звіті представників Демократичної партії США в Конгресі у січні 2018 р., тоді ж Комітет з міжнародних відносин парламенту Великої Британії представив доповідь, у якій ідеться «про уповільнення демократизації західних Балкан внаслідок посилення російського впливу» із зауваженням щодо недооцінки цього дестабілізуючого чинника для всього регіону [14]. Наростанню руйнівних впливів РФ та активному економічному проникненню КНР у регіон Західних Балкан присвячений розділ у доповіді Мюнхенської безпекової конференції 2019 р. [15].

Уже тривалий час серйозне занепокоєння Заходу викликає діяльність російського гуманітарного центру в м. Ніш, для якого РФ з 2014 р. вимагає надання дипломатичного статусу. Представники проєвропейських сил вважають центр «російським шпигунським осередком» із сумнівними оборудками, причетним до організації спроби державного перевороту в Чорногорії, розробки антиурядових виступів у Македонії, створення парамілітарних структур типу «Сербська честь» у Республіці Сербській в БіГ тощо. Таким чином, Москва, використовуючи доволі низькобюджетну кампанію із залученням інструментів «м'якої» сили, успішно конкурує із Заходом, зокрема з ЄС, який робить 76 % інвестицій в економіку Сербії.

З 2011 р. діалог Приштини та Белграда від посередництва ООН перейшов у компетенцію *Європейського Союзу*, ставка була зроблена на реалізацію практичних кроків для налагодження взаємодії, необхідної для функціонування життєво важливих інститутів. При цьому питання набуття суверенного статусу Косовом і визнання його незалежності відкладалося на невизначений період.

Подібна тактика вичерпала себе за минуле десятиріччя, гостро позначивши *необхідність політичного рішення питання Косова* та поставивши під сумнів здатність ЄС одноосібно виступити ефективним посередником. За інформацією дипломатичних джерел, на теперішній час Брюссель не вимагає від Белграда визнання Косова, але очікує згоди на членство в ООН та інших міжнародних організаціях. Натомість Приштина повинна погодитися на створення Співтовариства сербських муніципалітетів – фактичної автономії сербського населення Косова.

Політичний інструментарій у ЄС доволі обмежений: як аргумент тиску Брюссель може відкласти на невизначений термін вступ Сербії до ЄС (орієнтовно 2025 р. при нинішній динаміці розвитку ситуації в регіоні виглядає доволі далекою перспективою), для Косова – відкладення візової лібералізації, тобто надання безвізу (влітку 2018 р. Єврокомісія засвідчила, що Косово виконало всі вимоги, необхідні для візової лібералізації).

Ці аргументи виглядають доволі непереконаливо для сторін, беручи до уваги успіх праворадикальних і євроскептичних сил на виборах до Європарламенту в травні 2019 р., що неодмінно вплинуть і на формування нового керівництва ЄС, і на акценти його зовнішньополітичної

діяльності, зокрема щодо підтримки незалежності Косова.

Нинішня позиція Євросоюзу, висловлена Верховним представником з питань закордонних справ і політики безпеки Фредерікою Могеріні, полягає в тому, що ЄС готовий прийняти будь-яку угоду між Косовом і Сербією, «яка б відповідала міжнародному праву і законодавству ЄС». Цю ж позицію озвучив Єврокомісар з питань розширення ЄС Й. Хан. На відміну від чиновництва ЄС, країни – члени Євросоюзу, насамперед Німеччина та Велика Британія, виступають проти плану обміну територій. Вони стверджують, що це підірве роки зусиль, спрямованих на створення багатоетнічних режимів у колишній Югославії, що досі вважалося єдиним способом забезпечення тривалого миру.

Практично одностайною є позиція урядів балканських держав: *зміни кордонів за етнічними ознаками з високою імовірністю призведуть до відновлення етнічного протистояння*, а, беручи до уваги цілу низку взаємних територіальних претензій серед держав Балканського регіону, можуть спровокувати «ланцюгову реакцію» (прем'єр-міністри Хорватії А. Пленкович та Македонії З. Заєв). Натомість лідер Республіки Сербської (РС) у складі Боснії і Герцеговини М. Додик усіляко підтримує корегування кордонів, вважаючи Косовський прецедент основою для відокремлення РС від БіГ та возз'єднання із Сербією.

Беручи до уваги той факт, що п'ять країн – членів ЄС (Греція, Кіпр, Румунія, Словаччина, Іспанія) взагалі не визнають Косова, можна констатувати, що перспективи досягнення консенсусу всередині Євросоюзу, як щодо визнання Косова, так і щодо схвалення приєднання Сербії до ЄС без Косова, стають дедалі примарнішими.

Зважаючи на опір провідних держав ЄС і на потужну опозицію всередині Сербії та Косова, швидке вирішення питання зі зміни кордонів виглядає малоімовірним. Проте перспектива обміну територіями постійно буде присутньою в політичному полі обох сторін для досягнення внутрішньополітичних цілей; імовірно, питання кордонів буде винесено на всенародні референдуми з важкопрогнозованими результатами. Таким чином, питання корегування кордону між Сербією та Косово може бути використано в переговорній тактиці для врегулювання на значно поміркованіших умовах, які, зокрема, не передбачатимуть територіальних змін.

Позиція України щодо Косова. Україна офіційно не визнає незалежність Косова, проголошену в 2008 р., дотримуючись *принципу безумовної поваги до суверенітету і територіальної цілісності всіх держав за міжнародно-визнаними кордонами*. На цю позицію не вплинули ані резолюція Європарламенту 2009 р. з рекомендацією визнання незалежності краю, ані рішення Міжнародного суду ООН у 2010 р., яким визнавалося, що декларація про проголошення незалежності Косова не суперечить нормам міжнародного права і в цілому не порушує жодних міжнародних актів або резолюцій Ради Безпеки.

Українська сторона не вважає Косово прецедентом для інших регіонів світу, відкидаючи можливість визнання інших самопроголошених утворень за такою ж схемою (Абхазія та Південна Осетія намагалися використати прецедент Косова для власної міжнародної легітимації).

Одночасно помітні зміни в ситуації довкола майбутнього Косова (включення до списку країн-претендентів на членство у ЄС, прагматизація позиції США щодо врегулювання Косовського питання) підштовхують до оновлення української позиції, враховуючи активізацію діалогу та ймовірне досягнення домовленостей між Сербією і Косовом у середньостроковій перспективі.

У цьому контексті доцільним вбачається багаторівневе обговорення ситуації довкола визнання Косова. Україна потребує об'єктивної експертної оцінки ситуації і наслідків можливого визнання Косова від фахівців з міжнародного права, яка би враховувала обставини анексії Криму і її «правового» обґрунтування, чинник збройної агресії з боку РФ і наявність тимчасово окупованих територій на сході України, прояви регіонального сепаратизму та їх використання зовнішніми деструктивними силами для дестабілізації ситуації.

Українсько-сербський міждержавний діалог визначається доволі стриманою динамікою, важливою складовою частиною якого є взаємна повага до територіальної цілісності країн. Проте Україна не може ігнорувати зміни в позиції США і ЄС стосовно Косовського питання, а отже, необхідне розуміння, чи стане гіпотетичне визнання Україною незалежності Косова безумовною підставою для визнання Криму частиною РФ з боку Сербії. Це має стати предметом консультацій та неофіційних перемовин не лише з дипломатичними колами, а

й з іноземними політичними радникам, представниками опозиційних сил прозахідної орієнтації, політичними експертами.

Важливою складовою вбачається механізм двосторонніх консультацій з країнами Балканського регіону, в першу чергу тими, що не визнають незалежність Косова, – це Боснія і Герцеговина, Румунія, Греція, Молдова.

У цьому зв'язку показовими є заяви чинного глави БіГ М. Додика, який декларує намір добитися визнання Криму частиною РФ. Одіозний лідер боснійських сербів при цьому посиляється на те, що «возз'єднання півострова з Росією відбулося в результаті легітимного референдуму, який відповідав Статуту ООН». Одночасно М. Додик виступає за визнання незалежності Косова офіційним Белградом, оскільки це дозволить РС вийти зі складу БіГ і приєднатися до Сербії разом із Північним Косовом.

Консультації з Румунією і Молдовою відносно визнання Косова можливі в загальному контексті процесів Придністровського врегулювання, беручи до уваги політичні спекуляції проросійських лідерів Молдови щодо ймовірного приєднання Придністров'я до України.

Головним посилом консультацій, різнорівневих перемовин та дискусій має стати таке: *гіпотетичне визнання незалежності Косова з боку України не повинно стати підставою для легітимізації порушень територіальної цілісності України* (анексії Криму, спроб автономізації ОРДЛО тощо).

Висновки. Європейська та євроатлантична інтеграція Західних Балкан не стане швидким і безболісним процесом. Визнаючи стратегічну важливість цього регіону для загальноєвропейського безпекового простору, важко ігнорувати фактичну відсутність політичного та економічного прогресу в країнах-кандидатах.

Невирішеність територіальних претензій і спірні кордони між державами регіону, які були результатом нелегких компромісів під час військових дій, нині стають генератором напруженості, підживлюють деструктивні націоналістичні та популістські рухи, збільшуючи чималий кризовий потенціал Західних Балкан.

Сербія є офіційним кандидатом на вступ до ЄС, інші стратегічні вектори розвитку, крім євроінтеграційного, на державному рівні не

розглядаються. Ні РФ, ні КНР на нинішньому етапі не можуть запропонувати альтернативний проект розвитку, за всіма параметрами зіставний із європейським. Одночасно Белград категорично відкидає можливість проведення узгодженої із Євросоюзом зовнішньої політики, зокрема щодо введення санкцій проти РФ. Можна передбачити, що рух Сербії до ЄС продовжуватиметься, супроводжуючись затягуванням, вимогами виключень і компромісів, демонстративними демаршами.

Включення частково визнаної Республіки Косово до планів ЄС щодо майбутнього розширення, прихильне ставлення лідерів Заходу до процесів оформлення державності (армія, міністерство оборони, служба безпеки Косово), неофіційне розширення кола переговорників за рахунок США – усе це істотно змінює політичний контекст проблеми міжнародного визнання Косова: від заперечення самого факту незалежності краю до пошуку шляхів легітимізації та повноправного приєднання до міжнародних інститутів, насамперед ООН. За десятиріччя з моменту самопроголошення суверенітету Косову так і не вдалося виробити ефективну модель самостійного розвитку, РК залишається найбільш проблемною європейською країною з високим рівнем безробіття і корупції, критично залежною від зовнішньої допомоги.

Чергова ескалація між Сербією і Косовом, пов'язана із двосторонніми провокативними діями, вкотре ставить під сумнів авторитет ЄС щодо ефективності його посередницьких зусиль. Зважаючи на критичне значення регіону для майбутнього ЄС, стає очевидно, що остаточне вирішення Балканського питання відповідає інтересам провідних світових гравців. За умов збереження формального посередництва ЄС у переговорному процесі між ЄС і Косовом, урахувавши прогнозовані результати виборів у Європарламент та відповідну зміну адміністративної верхівки ЄС, можна передбачити посилення націоналістичних сил з обох сторін, наростання з їхнього боку тиску на переговорний процес, як наслідок – посилення дестабілізації в регіоні.

Ідея обміну територіями як варіант досягнення всебічної двосторонньої угоди між Белградом і Приштиною не зникатиме з політичного порядку денного, слугуючи сторонам аргументом у внутрішньополітичних дискусіях та у перемовинах із міжнародними посередниками як свідчення готовності до розігрування радикальних сценаріїв. Отже, практична реалізація ідеї етно-

територіального обміну виглядає малоімовірно у короткостроковій перспективі. До такого висновку спонукає серйозний опір, що існує всередині обох країн та з боку іноземних партнерів (насамперед Німеччини і Великої Британії), а також загроза виникнення непередбачуваних наслідків для територіального устрою всього Балканського регіону та Європи в цілому.

Активізація присутності США в регіоні Західних Балкан, зокрема залучення у врегулювання Косовського питання на засадах прагматизму, є своєрідним поверненням Вашингтона до регіону після десятиріччя безплідних намагань ЄС вплинути на ситуацію. Крім того, це своєрідна відповідь на спроби інших держав (РФ, КНР, Туреччини та ін.) посилити свій вплив на Балканах. Особливістю нинішнього залучення США є підкреслена рівність у підході до обох сторін, визнання ролі Сербії в регіоні та прагнення керівництва країни до партнерських відносин із Вашингтоном.

Попри напруженість у двосторонніх відносинах, зумовлену проросійською орієнтацією

Белграда (непідтримання санкцій ЄС, голосування в ООН проти засудження дій РФ у Криму, підготовка найманців на території Сербії), Україна і Сербія формально дотримуються принципу взаємної поваги суверенітету та територіальної цілісності. Позиція Сербії у цьому випадку абсолютно прагматична – невизнання Криму через небажання легітимації незалежного Косова. Одночасно закріплення в політичній дискусії у самій Сербії ідеї про необхідність остаточного врегулювання статусу Косова піднімає питання щодо імовірного перегляду позиції України.

Постає завдання всебічного дослідження міжнародно-правового аспекту визнання Косова з точки зору інтересів України, експертної оцінки ймовірних юридичних наслідків та політичних ризиків. Нагальною необхідністю виступає фаховий дипломатичний супровід і роз'яснення неприпустимості проведення паралелей між самопроголошенням незалежності Республіки Косово внаслідок тривалого збройного конфлікту й етнічних чисток та анексії Криму збройними силами РФ.

Список використаних джерел

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans* (COM(2018)65). 2018. February. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf (дата звернення: 23.05.2019).
2. Galeotti, M. Do the Western Balkans face a coming Russian Storm? *The European Council on Foreign Relations. Policy Brief*. 2018. April. URL: https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR250_do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm.pdf (дата звернення: 04.06.2019).
3. Bechev, D. Understanding Russia's influence in the Western Balkans. Strategic Analysis. *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*. 2018. September. URL: <https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-september-2018-understanding-russias-influence-in-the-western-balkans/> (дата звернення: 28.05.2019).
4. Tcherneva, V. The price of normalisation: Serbia, Kosovo, and a risky border deal. *Commentary. The European Council on Foreign Relations*. 2018. November, 13. URL: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_price_of_normalisation_serbia_kosovo_and_a_risky_border_deal (дата звернення: 24.05.2019).
5. Вучић: Време да изаберемо између слатке лажи и горке истине. *PTC*. 2019. May, 27. URL: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3536690/vucic-vreme-da-izaberemo-izmedju-slatke-lazi-i-gorke-istine.html> (дата звернення: 29.05.2019)
6. Іщенко Н. Марш-кидок на Косово-2. *День*. 2019. 3 черв. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetu/marsh-kydok-na-kosovo-2> (дата звернення: 06.06.2019).
7. Serbia's Economy Remains a Chained Balkan Tiger. *The Balkan Insight*. 2018. Dec., 23. URL: <http://www.balkaninsight.com/en/article/comment-12-23-2018> (дата звернення: 15.05.2019).
8. Koinova, M. Four Types of Diaspora Mobilization: Albanian Diaspora Activism for Kosovo Independence in the US and the UK. *Foreign Policy Analysis*. 2013. Vol 9, Issue 4. URL: doi.org/10.1111/j.1743-8594.2012.00194.x (дата звернення: 15.05.2019).
9. Republic of Kosovo Systematic Country Diagnostic. *The World Bank Group*. 2017. January. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/26573/Kosovo-SCD-FINAL-May-5-C-05052017.pdf> (дата звернення: 16.05.2019).
10. A Conversation with Hashim Thaci. *Council on Foreign Relations*. 2019. February, 5. URL: <https://www.cfr.org/event/conversation-hashim-thaci> (дата звернення: 28.05.2019).

11. U.S. Backs Kosovo's Plan to Create Army, Says Process Will Take 'Many Years'. 2018. December 6. *RFE/RL's Balkan Service*. URL: <https://www.rferl.org/a/us-backs-kosovo-regular-army-plan-nato-serbia/29641890.html> (дата звернення: 22.05.2019).
12. Tariff Threatens Kosovo's Most Important Alliance. *The Balkan Insight*. 2019, February 15. URL: <https://balkaninsight.com/2019/02/15/tariff-threatens-kosovos-most-important-alliance/> (дата звернення: 22.05.2019).
13. Журнал «Коммерсантъ». 2018. № 180. 3 окт. С. 1. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3758959> (дата звернення: 23.05.2019).
14. Bassuener, K. Pushing on an Open Door: Foreign Authoritarian Influence in the Western Balkans. *Working Papers of the International Forum for Democratic Studies. The National Endowment for Democracy's*. 2019. May, 3. URL: <https://www.ned.org/foreign-authoritarian-influence-western-balkans/> (дата звернення: 05.06.2019).
15. Munich Security Report 2019. *The Munich Security Conference*. 2019, February. URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019/> (дата звернення: 23.05.2019).

References

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. (2018). *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans* (COM(2018)65). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf (viewed 23.05.2019) [in English].
2. Galeotti, Marc. (2019, April). Do the Western Balkans face a coming Russian Storm? *The European Council on Foreign Relations*. *www.ecfr.eu*. Retrieved from https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR250_do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm.pdf (viewed 04.06.2019) [in English].
3. Bechev, Dimitar. (2018, Sept). Understanding Russia's influence in the Western Balkans. Strategic Analysis. *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*. *www.hybridcoe.fi*. Retrieved from <https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-september-2018-understanding-russias-influence-in-the-western-balkans/> (viewed 28.05.2019) [in English].
4. Tcherneva, Vessela. (2018, Nov, 13). The price of normalisation: Serbia, Kosovo, and a risky border deal. *Commentary. The European Council on Foreign Relations*. *www.ecfr.eu*. Retrieved from https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_price_of_normalisation_serbia_kosovo_and_a_risky_border_deal (viewed 24.05.2019) [in English].
5. Вучић: Време да изаберемо између слатке лажи и горке истине [Vucic: Time to choose between sweet lies and bitter truth]. (2019, May, 27). *PTC*. *www.rts.rs*. Retrieved from <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3536690/vucic-vreme-da-izaberemo-izmedju-slatke-lazi-i-gorke-istine.html> (viewed 29.05.2019) [in Serbian].
6. Ishchenko, Natalia. (2019, June 3). Marsh-kydok na Kosovo-2 [Force March on Kosovo.2]. *Den – The Day*. *day.kyiv.ua*. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/marsh-kydok-na-kosovo-2> (viewed 06.06.2019) [in Ukrainian].
7. Serbia's Economy Remains a Chained Balkan Tiger. (2018, December 23). *The Balkan Insight*. *www.balkaninsight.com*. Retrieved from <http://www.balkaninsight.com/en/article/comment-12-23-2018> (viewed 15.05.2019) [in English].
8. Koinova, Maria. (2013, October). Four Types of Diaspora Mobilization: Albanian Diaspora Activism for Kosovo Independence in the US and the UK. *Foreign Policy Analysis*. Vol. 9, Issue 4. *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2012.00194.x> (viewed 15.05.2019) [in English].
9. Republic of Kosovo Systematic Country Diagnostic. Document of the World Bank Group. (2017, January). *The World Bank Group*. *openknowledge.worldbank.org*. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/26573/Kosovo-SCD-FINAL-May-5-C-05052017.pdf> (viewed 16.05.2019) [in English].
10. A Conversation with Hashim Thaçi. (2019, February 5). *Council on Foreign Relations*. *www.cfr.org*. Retrieved from <https://www.cfr.org/event/conversation-hashim-thaci> (viewed 28.05.2019) [in English].
11. U.S. Backs Kosovo's Plan to Create Army, Says Process Will Take 'Many Years' (2018, December 6). *RFE/RL's Balkan Service*. *www.rferl.org*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/us-backs-kosovo-regular-army-plan-nato-serbia/29641890.html> (viewed 22.05.2019) [in English].
12. Tariff Threatens Kosovo's Most Important Alliance. (2019, February 15). *The Balkan Insight*. *balkaninsight.com*. Retrieved from <https://balkaninsight.com/2019/02/15/tariff-threatens-kosovos-most-important-alliance/> (viewed 22.05.2019) [in English].
13. *Zhurnal «Kommersant» – Kommersant*. (2018, October, 3). *www.kommersant.ru*. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/3758959> (viewed 23.05.2019) [in Russian].
14. Bassuener, Karl. (2019, May 3). Pushing on an Open Door: Foreign Authoritarian Influence in the Western Balkans. *Working Papers of The International Forum for Democratic Studies. The National Endowment for Democracy's*. *www.ned.org*. Retrieved from <https://www.ned.org/foreign-authoritarian-influence-western-balkans/> (viewed 05.06.2019) [in English].
15. Munich Security Report 2019. (2019, February). *Munich Security Conference 2019*. *www.securityconference.de*. Retrieved from <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019/> (viewed 23.05.2019) [in English].